

Я. С. Хонігсман, А. Я. Наймай

ЕВРЕИ УКРАИНЫ

Краткий очерк истории. Ч. I.

К., 1993. - 175с.

В умовах відродження української державності розгорнувся бурхливий процес національно-культурного будівництва серед національних меншин. Природне прагнення кожного народу України оцінити своє місце і роль в її історії сприяло активізації дослідницької роботи істориків, етнографів. За радянських часів, починаючи від 30-х рр., майже не було праць з історії євреїв України, хоч вивчення багатовікової історії цього народу в Україні, безумовно, має наукове і практичне значення.

Саме з цієї точки зору позитивної оцінки заслуговує монографічне дослідження історії євреїв України, зроблене Я. С. Хонігсманом та О. Я. Найманом (загальна редакція доктора історичних наук професора Ф. Я. Горовського).

Першу частину видання, що складається з двох книжок, здійснив Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу. Робота написана на основі значного кола джерел, мало знайомих не тільки масовому читачу, але й професійним історикам. Автори широко використовують зарубіжну літературу. Наукове видання читається легко, з інтересом. Перша книжка охоплює двотисячолітній період історії євреїв України до 1917 року.

На території нинішньої України євреї з'явилися понад 2000 років тому у кримських колоніях, заснованих ще стародавніми греками. У VII—VIII ст. євреї жили на берегах Волги та Дону серед хазар, верхівка яких у 790 р. прийняла іудаїзм. У Хазарському каганаті євреї займалися ремеслом, землеробством, розвивали торгівлю. Саме хазарські євреї у VIII—IX ст. приходять у Київ, Черніїв, інші міста Русі, а також на західноукраїнські землі. Інший потік євреїв йшов до нас із Заходу, рятуючись від хрестоносців.

Факти, наведеш авторами, свідчать, що становище євреїв в Україні, як і в інших європейських країнах, залежало від політики двох сил - світської влади, з однієї сторони, та духовенства, церкви - з іншої. Королі, князі й феодали були, як правило, зацікавлені у господарській діяльності євреїв, запрошували їх у свої володіння, надавали їм права, необхідні для занять ремеслом та торгівлею, отримуючи від цього значні прибутки. Водночас християнські священнослужителі дивилися на іудеїв як на іновірців-конкурентів. Специфічна соціальна структура єврейських іммігрантів, що складалася, головним чином, з ремісників, торговців, виробничих посередників, а в дещо пізніші часи також з працівників інтелегентних професій, зумовлювала розселення євреїв насамперед у містах і містечках. Це звужувало соціальне джерело доходів християнських приходів і було, таким чином, сприятливим ґрунтом для різного роду юдофобських наклепів, переслідування євреїв. Частина міщан, які теж бачили у євреях конкуренти?, брати участь у таких переслідуваннях.

Антиєврейські юдофобські вимисли і настрої, як і погроми, не були явищами, властивими лише історії України. Багатовікова доля єврейської діаспори позначена її переслідуваннями в Іспанії, Німеччині, Франції, Польщі та інших країнах. Причому гоніння на євреїв зустрічатися в Європі від раннього середньовіччя і аж до XX ст. На жаль, і в Україні загострення відносин між корінним християнським населенням і євреями, що часто виливалися в криваві драми, відоме від часів Київської Русі. Коли помер київський князь Святополк Ізяславович, розповідається в Найдавнішому літописі, то кияни "розграбувати двір Путяти (Вишатича), тисяцького, і пішли на жидів, і розграбувати їх".

Але особливо кривавого характеру набрали стихійні розправи з євреями під час Національно-визвольної війни українського народу в середині XVII ст. та під час окремих гайдамацьких повстань XVII ст. Зрозуміло, що автори не могли не згадати цієї гіркої сторінки українське - єврейських відносин. Та слід віддати їм належне, і причини, і самі події у книзі висвітлюються об'єктивно. Переконаливо показано, що причиною переслідувань євреїв були наслідки колонізації польською шляхтою українських земель, де за ініціативою польських магнатів поселялись і євреї, які найчастіше прибували з польських міст, де зазнавали переслідувань з боку католицького духовенства. У Польщі їх звинувачували в усіх бідах, що спіткали країну і народ. Під впливом юдофобської діяльності король та сейм Польщі прийняли ряд постанов, що обмежували права євреїв.

В Україні ж польські поміщики охоче віддавали євреям в оренду різні галузі своїх господарств. Шляхта була зацікавлена в залученні ділових управителів маєтками. Таким чином євреї-орендарі стали посередниками між польськими панами і українськими селянами. Злиденне життя останніх викликало у них невдоволення в першу чергу орендарями. До того ж орендар був іудеєм-іновірцем, проти якого поширювалися всілякі звинувачення. Безпросвітне життя селян штовхало їх до бунтів, які не раз виливалися у численні повстання. Авторі правильно відмічають, що величезні жертви євреїв України під час повстань були наслідком не якоїсь міфічної юдофоби українців, а політики польської шляхти на українських землях. Разом з тим, автори вважали за потрібне показати, що в час Національно-визвольної війни євреї, які переходили у християнство, жили серед козаків і навіть воювали у їх війську.

Читача, певно, зацікавить матеріал книги про життя у єврейських гетто та громадах, їх очолювали кагали, які нерідко були єдиною владою у гетто. Кагали збирали податки, утримували синагоги з їх служителями, освітні та лікувальні заклади, притулки для людей похилого віку, виділяли гроші для бідних, стежили за чистотою вулиць і т. ін. Єврейська біднота, яка становила переважну більшість членів громад, повністю залежала від кагалів, їх злидним життям пояснювався потяг до ілюзій, що зумовив популярність нового релігійного руху — хасидизму. Він виник у XVIII ст. і здобув багато прихильників серед євреїв Поділля та Волині.

Майже одночасно формувався єврейський просвітницький рух — хаскала. Просвітителі (масюлім) виступали за прилучення євреїв до європейської культури, вивчення світських наук, ознайомлення християн з вченням іудаїзму. Саме тоді в Україні почала з'являтися світська єврейська інтелігенція, яка встановлювала контакти з християнськими просвітителями. В єврейських школах, незважаючи на значний опір іудейських ортодоксів, почали вивчати різні мови, математику. Просвітителі вважали, що саме освіта допоможе євреям стати рівноправними громадянами країни.

Цікавими є сюжети про діяльність єврейських ваадів — своєрідної форми регіонального єврейського самоуправління на західноукраїнських землях, про особливості організації єврейських ремісничих цехів, про процеси асиміляції євреїв як на західноукраїнських землях у складі Речі Посполитої, так і на території тих українських земель, які були у складі Росії. З інтересом читаються сторінки про роль євреїв у розвитку великої промисловості, в науковому прогресі, культурному житті.

Читач, можливо вперше, відчує для себе, що Україна є рідною землею видатних вчених, письменників, музикантів, театралів та інших визначних інтелектуалів єврейської національності. Це письменники Н. Брацлавський, А. Б. Готлобер, Ш. Я. Абрамович (Мойхер Сфорим), Ш. Н. Рабінович (Шолом-Алейхем), І. Лейб, С. Ф. Фруг, С. Г. Черні-

ховський та ін., вчені Л. Штернберг (етнографія), А. Гаркаві (орієнталіст), Г. Гінібург (орієнталіст), С. А. Войсенберг (антрополог), багато великих промисловців.

Так само з інтересом читаються сторінки, де йдеться про ставлення до євреїв і єврейської проблеми з боку видатних діячів української культури — Т. Шевченка, І. Франка, П. Грабовського, М. Коцюбинського, а також передових російських діячів. Певним сумним заключним акордом історії єврейства в Україні були погроми 80-х рр. XIX ст., інспіровані вбивством Олександра II, та погроми початку XX ст. під впливом поразок в російсько-японській війні та кризи російського царизму 1905—1907 рр.

Погроми, що прокотилися по Україні після вбивства імператора Олександра II у 1881 р., початися 15 квітня у Єлісаветграді і охопили близько 150 населених пунктів у шести губерніях. Після цього були прийняті закони, котрі ще більше обмежували права євреїв імперії. Становище, в якому опинилися євреї України і Російської держави в цілому після погромів 80-х рр., сприяло поширенню сіоністської ідеї відродження національної держави євреїв на історичній прабатьківщині — Палестині.

Автори доречно відмічають, що перші плани створення єврейської держави у Палестині з'явилися у середовищі християн, які сподівалися шляхом повернення євреїв на свою історичну батьківщину позбутися складного "єврейського питання" у власних країнах. Серед ініціаторів переселення євреїв у Палестину були князь Г. Потьомкін, Наполеон Бонапарт, Олександр Дюма-син та багато інших. Євреї не підтримували ці пропозиції, доки європейські антисеміти не примусили їх шукати порятунку за межами батьківщини. Перші сільськогосподарські колонії у Палестині були засновані вихідцями з України. І це теж цікаво, і може мати неабияке значення для формування конструктивних відносин між Україною і Ізраїлем у сучасних умовах. Чимало місця відведено еміграції євреїв до США та інших країн.

Матеріали книги не залишають місця для існування фатшових стереотипів мислення серед деякої частини християн, в тому числі й українців, про нібито якусь надтаємничість іудейських обрядів, і зокрема ритуальне використання християнської крові. Численні приклади про участь солдатів і офіцерів єврейської національності у військах Росії ще раз стверджують такі загальнолюдські властивості євреїв, як почуття громадянського обов'язку і військової честі, відваги і героїзму. Гадаємо, що книжка стане в пригоді українським краєзнавцям, особливо тих міст, де єврейська думка і культура ставала справді неординарною, як, наприклад, в Бердичеві і Бродах, Одесі і Львові, Житомирі і Херсоні, Києві і Брацлаві та інших.

Здається, що в основному автори завжди залишаються вірними принципам історизму і об'єктивності, і в цьому відношенні їм можна закинути хіба що фрагментарну подачу окремих процесів і подій з історії євреїв в Україні. Прикро, однак, вражають деякі неточності у вживанні історичних етнонімів, топонімів, невиправдане акцентування уваги на подіях другорядного значення. Так, у науковій історичній літературі термін "Західна Україна" прийнято співвідносити з тими землями, які в 1919—1939 рр. перебували у складі Польщі. Автори ж прикладають цей термін до всіх часів і до всіх західноукраїнських земель (с. 17, 24, 26, 27, 31). Книга видана російською мовою, але при цьому автори не подбали, як вирізнити у цій мові етноприкметник "русский", "руський" чи "руский" в залежності від того, який народ відображають вони у різні історичні часи. Читаємо "русская летопись", "русского и белзского воєводства" (с. 32), "антагонизм осложнялся... между поляками, русскими (?) и евреями", "Австрия оккупировала земли. Русские" и т. д. Відсут-

ність у тексті чіткої диференціації "руських" чи "руских" України та "русских", що у свідомості сучасного читача однаково накладаються на історичних українців, росіян, білорусів аж до XIX ст., може створити у сучасного читача помилкове сприйняття етнодемографічної дійсності в ті чи інші історичні часи в Україні.

Те ж можна говорити про неточність деяких назв населених пунктів: Кутов (треба — Кути, с. 58), Тлусте (треба — Товсте, с. 57) та ін. Навряд чи правильно і в російському тексті писати прізвище гайдамаки Залізняка як Железняк (с. 51). Не кожне поселення, у назві якого є звукосполучення "жид", слід пов'язувати із проживанням у ньому євреїв (с. 14). Автори нарису "Жидичів" в "Історії міст і сіл Української РСР. Львівська область" пояснюють походження назви міста зовсім інакше.

Ці зауваження, однак, мають несуттєвий характер. Головне полягає в тому, що книжка за останні десятиріччя заново відкриває для істориків

і для широкого читача тривалий хронологічно історичний сюжет, органічно поєднаний з усіма драматичними зигзагами історії українського і єврейського народів, українсько-єврейських відносин.

Сподіваємося, що з книжкою "Євреї України (Короткий нарис історії)" з інтересом ознайомилися не тільки українські, але й зарубіжні читачі.

С. А. МАКАРЧУК (Львів), Р. Я. МИРСЬКИЙ (Львів)